

Határainkon túl

A történész és a jelenkor

Franciaország szellemi és politikai életének egyik nagy eseménye volt az 1961 decemberében megrendezett előadásorozat, A Marxista Gondolat Hete, mely a humanizmus és dialektika témája köré csoportosítva számos, különböző világnézetű tudós előadását foglalta egybe. Az egyik, A történész és a jelenkor címmel 1961. december 8-án tartott vitülés teljes szövege a La Pensée c. folyóirat 1962 január-februári számában jelent meg. A magyar történészek érdeklődésére is méltán számottartó előadásokat az alábbiakban ismertetjük.

*

G. Cogniot egyetemi tanár megnyitó beszédében röviden méltatta a történelmi materializmus jelentőségét, s rámutatott, hogy ezt az elméletet az iránta megnyilvánuló széleskörű érdeklődésből fakadó viták, támadások csak erősíthetik, világosabbá, gazdagabbá tehetik. Az itt megjelentek is tisztában vannak azzal — mondotta —, hogy a marxistákkal bármilyen történelmi kérdés szabadon megvitatható. A történelmi materializmus nem kényszeríti a történészre kész sémákat, nem a múlt és jelen eseményeit alakítja elméletéhez; ellenkezőleg. A történelmi materializmus — az előző történetfilozófiák *a priori* és spekulatív felépítésével szemben — a történelem tudományos szintézisének, *a posteriori* általánosításnak tekintendő. Teljesen áthatja a dialektikus szellem, azaz a konkrét történelmekutatás szelleme, a szűk, korlátolt, merev koncepcióktól való irtózás szelleme. A pozitivistá szociológusokkal ellentétben Marx és Engels sohasem tartották lehetőnek a történelmi fejlődés sokoldalúságának szociológiai absztrakciókra való visszavezetését. Felismerték az általános következtetések, a történelem tanulmányozása során nyert és vezérfonalul szolgáló törvények jelentőségét, de ezeknek magukban, a történelmi valóságtól elszakítva semmi értéket nem tulajdonítottak.

A marxisták a tényeket és azok jelentőségét kutatják, a társadalmi fejlődés objektív törvényeit, a társadalmi lét és a társadalmi tudat dialektikáját akarják feltárni a történelmi valóságon belül — összegezte Cogniot professzor, majd felkérte J. Bruhat professzort, hogy olvassa fel az ebben a szellemben készült bevezető beszámólót, a marxista történészek egy csoportjának munkáját.

*

Franciaországban most rendezték meg először a Marxista Gondolat Hetét — kezdte beszédét J. Bruhat —, s magától értetődik, hogy a humanizmus és dialektika témájára felépített vitüléseken a történettudománynak is helyet kellett kapnia. A dialektika és a humanizmus valóban a marxista történefffelfogás középpontjában áll. A dialektika nemcsak a természet, de az egyes társadalmak fejlődésének törvénye is; ez a dialektikus mozgás vezet az ember fokozatos felszabadításához, s végső soron egy olyan humanizmushoz, mely már nem csupán jószándékú törekvés, filozófiai jellegű állítás, hanem történelmi perspektíva lesz.

Ahhoz azonban, hogy a marxista történefffelfogásról való értekezés ne csak általános, didaktikai és módszertani, vagy filozófiai vitához vezessen, valamilyen időrendi szempontot kellett megállapítani. Így esett a választás A történész és kora c. témára — folytatta az előadó, majd rátért annak fejtegetésére, mennyiben lehet korunk, azaz az 1917 óta eltelt időszak tudományos kutatás tárgya.

Igen gyakori az a vélemény — mondotta —, hogy a hivatásos történész nem érti meg kora történetét, hogy az elsősorban a napi sajtó vadászterülete. Mint ahogy az Újságírók Házában Paye népművelési miniszter kijelentette: „A történész a múlt történetét írja, az újságíró a jelenét.” — Nem tagadjuk, hogy az újságíró vagy publicista is

lehet történész. Marx 1852-től több, mint 300 cikket írt korának eseményeiről, s ezek nem csupán dokumentumok a XIX. századdal foglalkozó mai ember számára, hanem az egykorú események tudományos értékelései is. — Hegel óta tudjuk, hogy „a hírlap-olvasás a mai ember reggeli imája”. De kérdés, hogy korunk történetének megírásában az újságíró megfigyelései és kommentárjai illetékesebbek-e, mint a történész magyarázata.

A jelenkori történet tudományos koncepciójának lehetősége ellen számos, részben módszertani jellegű, részben elvi kifogás merül fel.

Köztudomású, hogy mi a helyzet a jelenkor történetének forrásai körül. A levéltárak egy része a legtöbb országban hozzáférhetetlen a kutató számára — ami Franciaországot illeti, a félévszázadra vonatkozó klauzula jelen pillanatban csak az 1911-ig terjedő anyagot teszi elérhetővé. Az is ismeretes, hogy a kapitalista államokban a magántulajdon a termelőeszközökön kívül a vállalatok, bankok, társaságok levéltárait is kiterjed. Kéznél van ezzel szemben a jelenkor rendkívül bő, tudományos munkát is lehetővé tevő nyomtatott forrásanyaga. Ha összehasonlítjuk ezt azokkal a forrásokkal, melyekkel a kutató egyéb korokra vonatkozóan rendelkezik, könnyen megállapítható, hogy ha a jelenkor történészeinek vannak is megoldásra váró problémái, egyáltalán nincs másoknál hátrányosabb helyzetben.

Az elvi ellenvetések lényegében így összegezhetők: a történésznek feltétlenül szükséges van bizonyos távlatra. Saját korában a történész egyszerre tárgya a történelemnek, melyet átél és alanya a történelemnek, melyről ír; ennél fogva nem lehet képes annak tudományos tanulmányozására. Mellékesen megjegyzendő, hogy ezt a távlatot nem követelik meg más, szintén a jelenhez kötött tudománytól, a földrajztól és a szociológiától.

A történelem fő jellemvonása bizonyára az állandó mozgás — ezt legkevésbé a marxisták fogják elvitatni. A régi mellett minden történelmi pillanatban ott van már az új is, amit keletkezésekor felfogunk, és még nem tudjuk pontosan, mivé alakul. Az évtizedek folyamán megváltozott például a francia forradalomról alkotott kép: új dokumentumok kerültek elő, értetlenebbé váltak a forradalom egyes mozzanatai. Hogy áll a helyzet korunk történetét illetően? Marx felismerte, hogy a verseny törvénye létre fogja hozni a monopóliumot. Lenin a kifejlődött monopolkapitalizmust tanulmányozta, de már akkor jelezte annak állammonopolista kapitalizmussá válását. A mai marxisták pedig éppen ennek az állammonopolista kapitalizmusnak a kialakulását vizsgálják. Az a tény tehát, hogy bizonyos jelenségek létrejöttek és még befejezetlenek, nem lehet akadály a korunk tudományos vizsgálatának, de természetes, hogy mint minden más tudományt, a történelmet sem szabad soha befejezettnek tekinteni.

Mindent összevéve, a történész ellen felhozott érvek egytől-egyig szubjektívek. Felmerül tehát a kérdés: nem valamilyen, többé-kevésbé tudatos félelemből ered-e annak tagadása, hogy a jelenkor története tudományos kutatás tárgya lehet. Egyesek számára a jelenkori történet „az értelem kémiajának legveszélyesebb terméke”, s az emberek — Lenin közismert mondása szerint — még a mértan alaptételeit is megpróbálnák megcáfolni, ha azok érdekeiket sértenék. A jelenkor története világít rá legelősebben az emberi fejlődés általános, a szocializmus felé vezető irányára, s van, aki ettől visszariad. „Kérdéseket feltenni nagyon hasznos — mondta már Charles Seignobos —, de igen veszélyes válaszolni rájuk.”

Amilyen mértékben tehát a mai történész a történelem irányának tudatára ébred, olyan mértékben fog ő maga is a történelem irányában cselekedni — harcolni azoknak az erőknek az oldalán, melyek egyedül képesek meggyorsítani a történelem menetét. Anélkül, hogy megszűnnék történész lenni, sőt többek közt éppen azért, mert történész — harcosná válik.

Röviden: a marxisták számára korunk lehet és kell is hogy tudományos kutatás tárgya legyen.

*

Az előadó ezután korunk jellemző vonásainak vázolására tért át. A jelenkorról megjelent egyes munkák címeit és Toynbee angol történész egy bizalmas közlését idézve rámutatott, hogy az eseményekből végül is egy válságban élő világ képe bontakozik ki; az a benyomásunk, hogy nem a világ végét éljük ugyan, de mindenesetre egy világnak a végét. S valóban, korunk látható megnyilvánulásai — ha csak ezeknél maradunk — : forradalmak, háborúk hosszú sora, s olyan mélyreható változások a technika területén, hogy bár nem szabatosan, de ipari forradalmak soráról lehetne beszélni.

A marxista magatartás, mely egyben a tudós magatartása is, nem engedi, hogy megelégedjünk a jelenségek leírásával; keresnünk kell azok magyarázatát. Kérdés tehát, hogy korunk és minden velejáró nyugtalanság magyarázatát nem a benne rejlő ellentmondásokban találjuk-e, melyek túlhaladása majd lehetővé teszi, hogy az emberiség sor-

sának új korszakába lépjen. De azért fontos az óvatosság — két dologban is. *Először*: a marxisták korunkról adott értékelésében semmi *a priori* nincs. Már Engels megalapította, hogy a materialista módszer saját ellentétévé válik, amint azt nem a történelemkutatás vezérfonalaként alkalmazzák, hanem szabásmintát csinálnak belőle, s ahhoz alakítják a történelmi tényeket. Az ellentmondások korunk valóságában rejlenek; a marxisták se ki nem találják, se nem készítik, se nem árusítanak ellentmondásokat. *Másodszor*: Minden adott korszakban találunk egymásbafonódó ellentmondás-komplexumokat. Az ellentmondások egy része alapvető, más része másodlagos, és előfordulhat, hogy meghatározott, elhatárolt pillanatokban a másodlagos ellentmondások kerülnek előtérbe. Anélkül, hogy megfélemlenék ezekről, mindenkor az alapvető ellentmondásokat kell szem előtt tartanunk. Korunk menetének magyarázata mindezen ellentmondások együttes működésében rejlik.

Lényegében három alapvető ellentmondást lehet megkülönböztetni.

*

Ellentmondás van elsősorban a termelőerők fejlődése és a termelési viszonyok között. Ezt az ellentmondást nem minden közgazdász ismeri el; elutasításának legpontosabb megfogalmazása M. Fourastié munkájában található: „Működés és gyakorlati eredmények szempontjából nagyobb a különbség az 1952-es és az 1932-es amerikai kapitalizmus, mint az amerikai kapitalizmus és a szovjet kollektívizmus között, mert a tulajdonviszonyok gazdasági téren kevésbé fontosak, mint gondolják. Számítani csak a termelőerők fejlődése, a gazdasági és társadalmi haladás számít.”

Az ilyen nézetek végső soron arra a következtetésre vezetnek, hogy az osztályharc elévült, s hogy korunk lényeges jellemvonását az ipari civilizáció adja meg. Valóban semmi sem hasonlít egymáshoz jobban, mint egy amerikai és egy szovjet gyár, ha az ember megelégszik azzal, hogy csak végigszalad rajtuk. Látni bennük futószalagokat, automata gépeket... a termelési viszonyok nem láthatók.

Az is helytálló, hogy a kapitalista világban 1917 és 1961 között nagy fellendülés mutatkozott a termelőerők területén, de ez a fellendülés nem mondható egyenletesnek. Voltak közben pangási és hanyatlási időszakok is. Amellett egyre jobban hangsúlyozódott a termelés társadalmi jellege, ami a munkásosztály összetételének bizonyos módosulásához vezetett. De ha a termelőerők és a termelési viszonyok, a termelés társadalmi jellege és a termelőeszközök magántulajdona közötti eredeti ellentmondás megváltozott formái helyül-közül új jellegűt adtak is a munkásosztály kizsákmányolásának, az alapvető ellentmondás továbbra is fennáll, s a történelem mozgatóereje, az osztályharc korunk egyik alapvető jelensége marad. Sőt ez az osztályharcot szülő ellentmondás még tovább szélesedett 1917-ben, a kapitalizmust és a szocializmust egymással szembeállító ellentmondás feltűnésével.

*

1917 előtt ez a második ellentmondás még csak egy adott valóság és az egyesek számára reményt, másoknak rémképet jelentő kommunizmus Marx és Engels által felidézett kísérlete közötti ellentmondás volt. Azóta két adott valóság ellentétes jellegű ellentmondásává vált, melynek egyrészt a szocialista világ területbeli növekedése, másrészt a szocialista világ gazdasági, politikai, katonai és erkölcsi hatalmának növekedése adott új jelentőséget.

A kapitalista hatalmak első világháború óta tartó versengése bizonyára nem szűnt meg egy szocialista köztársaság megjelenésével. E változások tekintetbevétele nélkül érthetetlené válik például a nemzetközi politika változandósága a versaillesi szerződés idején. Az USA-nak a nemzetközi kapcsolatok fejlődésében játszott növekvő, végül uralkodó szerepe is csak a kapitalista államok közötti erőviszonyokban beállt változások tanulmányozása után értékelhető. De 1917 óta az imperialisták egymás közötti vetélkedése már egy új világban alakul tovább, melyben éppen ez a másik, a kapitalista és szocialista világot szembeállító ellentmondás dominál. A körülményektől függően hol az egyik, hol a másik ellentmondás kerül előtérbe.

A szocialista világ kialakulása nem megy nehézségek, összeütközések, tévedések nélkül. A hatalmon levő marxisták járhatlan úton haladnak és Marx nem hagyott tanítványaira kézikönyvet a szocializmus építéséről. Az új korszak megoldásra váró politikai, gazdasági, lélektani, erkölcsi problémákat vet fel, és adódnak nehézségek, váratlan fordulatok a keletkező, még különböző fejlődési fokon levő szocialista államok új együttműködési rendszerének kiépítésénél is. A megoldások helyességét, mint mindig, itt is csak a gyakorlat igazolhatta, közvetlenül az embert érintő, nem laboratóriumi gyakorlat, mely

jó adag szenvedést, fájdalmat is hozott magával. Ezek egy része a haladás szükségszerű tandíja volt ugyan, sok minden azonban utólag elkerülhetőnek bizonyult. A gyakorlat mutatta meg, hogy a megoldások közül melyik elvetendő, melyik eredményes.

A szocialista világ történetének saját dialektikája van. Minden megtett lépés új helyzetet teremt, melyhez alkalmazkodni kell, különben elmerevedés, válság áll be. Ez a tervgazdálkodás — és a tervgazdálkodás formáin való változtatások szükségessége a tervgazdálkodás keretein belül. Meg kell érteni, hogy a Szovjetunió új korszakba lépett, mely módosításokkal, újításokkal jár és politikailag elítélendő, aki nem veszi észre az új körülményeket, hanem makacsul ragaszkodik idejétmúlt formákhoz, elavult munkamódszerekhez. A szocialista társadalmak történetének magyarázata éppen ebben az állandó küzdelemben, ebben a kommunizmus felé irányuló dialektikus mozgásban rejlik még akkor is, ha ez a történelem bizonyos pillanatokban a tragédia jellegét ölti magára.

Visszatérve a nemzetközi kapcsolatok 1917 óta lezajlott történetére — összegezte az előadó — úgy véljük, hogy az — egész bizonytalanságában, változandóságában — azoknak az ellentmondásoknak működésével magyarázható, melyek szembeállítják a kapitalista és a szocialista világot, de az imperialista hatalmakat is egymás közt. Az elmondottak bizonyítására alkalmas témák — az Oroszország elleni intervenciók háború története, a nemzetközi kapcsolatok alakulása Münchentől 1941-ig, a békés egymás mellett élés jelenlegi problémái — később megrendezendő konferenciák tárgyát képezhetnek.

*

Korunk harmadik ellentmondása a gyarmatosító hatalmakat és a gyarmati népeket szembeállító ellentmondás.

A nagy felfedezésekkel kezdődő és a XIX. század imperializmusának egyik ismeretőjelévé vált gyarmati rendszer most összeomlóban van. 1917 óta a gyarmati háborúk nem gyarmati hódító háborúk többé, hanem — hogy az e téren elég gazdag francia tapasztalatoknál maradjunk — részben a már elért pozíciók megszilárdításáért vívott háborúk, mint a Rifin 1925-ben; elnyomó háborúk, mint Vietnámban 1935 előtt; elkéseredett harcok a gyarmati rendszer lokalizált fenntartásáért, mint Vietnámban 1945 után és Algériában 1954 óta, vagy — mint Szezeben, Bizertában — fegyveres intervenciók az újonnan alakult függetlenség elvitatására. — Mindenképpen a történelem ütemének gyorsulását érezni. A birodalmak gyorsabban omlanak össze, mint ahogy felépültek, s ez az összeomlás is új kérdések elé állítja a történezt. Arra vonatkozólag, hogy a marxisták elméletében és gyakorlatában milyen helyet foglalnak el ezek a kérdések, hivatkozhatunk a 81 kommunista és munkaspárt 1960. évi nyilatkozatára és a SzKP XXII. Kongresszusa által elfogadott programra. E dokumentumok tanulmányozása különösen azt világítja meg, hogy a nemzeti függetlenséghez vezető utak a marxisták számára különbözőek, s hogy a nemzeti függetlenség felé való haladásnak is van dialektikája. Minden nép a saját történelmi, földrajzi, társadalmi, politikai helyzetéből kiindulva lép erre az útra. Egy részük fegyverrel vívta ki a győzelmet, mások számára a szocialista világ támogatása már a függetlenség békés úton való elérését is lehetővé teszi. Minden évben több és több ázsiai és afrikai ország lép be az ENSZ-be; 1948-ban tizenegyen voltak, 1960-ban negyvenhatan és a legnagyobbak még hiányoznak. Az új államok számbeli növekedése már az ENSZ minőségi változását idézi elő.

Az új független államok fejlődése osztályharcok nélkül nem volna érthető. Itt azonban sajátos körülmények között kibontakozó osztályharcról van szó. A nemzeti mozgalmon belül a legösszetettebb erők, a kétségkívül ellentétes társadalmi osztályok is együttműködnek — innen a váltakozások a *politikai* függetlenségért vívott küzdelem során aszerint, hogy éppen melyik csoport került az élre. Amint azonban az *igazi* függetlenség kivívására kerül sor, az osztályok szövetsége módosulhat. Egyesek ragaszkodnak az elmaradott gazdasági-társadalmi formákhoz, másoknak — a burzsoázia részéről — esetleg érdekelben állhat kiegyezni a neokolonializmussal. Akkor már a népi tömegek alkotják azt az alapvető társadalmi bázist, melyre a teljes felszabadulásért folytatott harcban támaszkodni lehet. — Másrészt, ha a gyarmati uralom lényegét véve, egységes volt is, megjelenési formáiban rendkívül változatosságot mutat, s ez minden országot más, sajátos problémák elé állít. Az itteni társadalmi osztályok sem mindig viselik azokat a klasszikus ismertetőjeleket, amelyek az iparosított Európára jellemzőek. Mindenekelőtt az említett országok marxistáinak feladata, hogy megismerjék és megértsek ezt a tényt, s megszervezzék az átalakulást elősegíteni képes társadalmi erőket.

*

Korunk ellentmondásainak elemzése után az előadó ráért azok általános értelmének meghatározására. — A marxisták úgy vélik — mondotta —, hogy a különböző ellentmondások a valóságban nincsenek egymástól elszigetelve. Az 1929-i nagy depresszió például a termelők felledülése és a termelők közötti magántulajdon közötti ellentmondásból eredt, de valójában az összes többi ellentmondást is súlyosította. — Jean Gaconnak a *Démocratie Nouvelle* 1962. 1. számában megjelent hozzászólása megmutatja, milyen következményei voltak az államszerkezetben és a hitleri fasizmus fejlődésében. A válság hatása — antiracionális eszméáramlatokban — szellemi téren is megnyilvánult. „Az az eszme, melyet a francia társadalom legműveltebb osztályai a XVIII. század óta a magukénak vallottak — idézi az előadó M. Crouzet-t —, a polgári gondolkodás szemében elavult dogmává, értéktelenné, a korlátolt elme örökségévé vált.”

Ha korunkról szintetikus, teljes képet akarunk kapni, ha a részleteken túl megkíséreljük kifejteni általános irányvonalát is, elmondhatjuk — legalábbis ez a marxisták véleménye —, hogy a mi korunk valóban egy világ végének, a kapitalizmus általános válságának kora. A kapitalizmusnak ez a válsága azonban nem köthető egy bizonyos történelmi pillanathoz, meghatározott dátumhoz; történelmi korszak, melyről még nem tudjuk, mikor fejeződik be.

A marxisták által javasolt periodizáció szerint kezdete az 1917-es forradalommal esik egybe. Az első szakaszban már növekvőben van a szovjet forradalom ereje, de — idézve Hruscsovnak egy idevágó, igen pontos megfogalmazását — „a nemzetközi kapcsolatok menetét és jellegét még jelentős mértékben az imperializmus határozza meg”. — A második szakasz kiindulópontja a második világháború utáni időszak. Kialakul a szocialista világrendszer, az imperializmus gyarmati uralma megindul; röviden: a világ erőinek viszonya a szocializmus javára módosul. — Most léptünk a harmadik szakaszba. Napjainkban a világ szocialista rendszere már az emberiség fejlődésének fontos tényezőjévé vált, s mint Hruscsov megjegyezte: ha eddig azt mondtuk, hogy a történelem a szocializmusnak dolgozik, ezentúl inkább úgy kell mondanunk, hogy a szocializmus a történelemnek dolgozik. Ebben a szakaszban a háborúk már nem elkerülhetetlenek, a békés, egymás mellett élés feltételei létrejöttek.

Maga a tény, hogy a szocializmus felé vezető utakról beszélünk, azt jelenti: a marxisták szerint a békés egymás mellett élés nem lehet a mozdulatlanság, a változatlanság korszaka. Először is vetélkedés áll fenn a két rendszer között, állandó összemerése az emberi állapot javítása, az egyén kibontakoztatása érdekében felhasznált módszereknek. De a két módszer mérkőzése nem egymagában dönti majd el a történelem menetét. A kapitalista államokban élők sem csupán tétlen szemlélői az eseményeknek; az osztályharc változatos formáiban továbbra is folytatódik. A megvalósult szocializmus eredményei gyorsítani, könnyíteni fogják a szocializmus győzelmét a kapitalista országokban, de a döntő tényező a szocializmusért folytatott osztályharc marad, mely a termelők és a termelési viszonyok imént említett ellentmondásából ered.

Korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet kora; ez azonban nem jelenti, hogy napjainkban csak a kapitalizmus és a szocializmus létezik. Mint minden átmeneti korban, itt is megtalálhatók a különböző gazdasági-társadalmi rendszerek „mozgó koegzisztenciái”. De mint minden átmeneti korban, a mi korunkban is van a különböző koegzisztenciák között egy gazdasági-társadalmi rendszer, amely haladó: ez a szocializmus. A történész megállapítja, hogy már több országban megvalósult, különböző utakon. A mai marxisták pedig — ezekből a tapasztalatokból kiindulva — rámutathattak, hogy a szocializmus útjaira vonatkozólag mennyire nem volt semmi ellentmondás a cél azonosága és az eszközök különbözősége között. Mindenesetre az is korunk egyik jellemző vonása, hogy a szocializmushoz vezető utak vitája éppen napjaink vitája lett.

*

Ez volna nagy vonalakban korunk magyarázata a marxisták megfogalmazása szerint. Koncepciójuk materialista, minthogy a valóságból indul ki. S ha a történelem marxista koncepciója materialista, egyben dialektikus is. A történelmi materializmus nem azonos a gazdasági determinizmussal. „Köszönöm az olyan marxizmust — mondta Lenin —, mely szerint a társadalom ideológiai struktúrájában fellépő minden jelenség és változás egyenesen, fenntartás nélkül a gazdasági alapról vezethető le.” Korunk ellentmondásait elemezzék végül is mesterségeseknek fogjuk találni azokat a vitákat, melyek nemrég még megmozgatták a történész-köröket, s melyek hullámai még most is érezhetőek. Gazdaságtörténet, társadalomtörténet, politikai történet, szellemi történet, eseménytörténet, általános történet — hiábavaló szavak és gyakran szórszállhasogató iskolás viták. Korunk történetének dematerializálása a társadalmi fejlődés objektív feltételeinek tagadását

jelentené, depolitizálása pedig olyan tények mellőzését, melyek felépítmény létükre is igen döntőek. Minél előbbre halad korunk történetének kutatása, annál világosabb ezeknek a szubjektív tényezőknél ha nem is alapvető, de lényeges szerepe.

Csak korunk materialista és dialektikus koncepciója adja meg annak sajátos történelmi dimenzióit. De van ennek a koncepciónak három dialektikus jellegű megnyilvánulási formája, melyekről néhány szóval meg kell emlékezni.

1. Gyakran beszélnek a marxizmus túllhaladásának szükségességéről. Ez a kifejezés azonban meglehetősen értelmetlen. Mint minden tudomány, a marxizmus is saját maga haladja túl magát. Egyetlen — e névre méltó — marxista sem ragaszkodik például Marx 1867-ben végzett analíziseihez. De használva a Marx által felfedezett tudományos módszert, tanulmányozza és értelmezi az 1867 óta bekövetkezett változásokat.

2. Nem áll egyik oldalon külön a mi korunk, azaz egy átalakulóban levő világ, másik oldalon külön a marxizmus, mely ezt az átalakulást magyarázza. A marxizmus maga is befolyásolja a történelmet, s abban a mértékben, ahogy a tömegeket áthatja, a történelmet egyik tényezőjévé válik. Ezt a marxizmus ellenfelei is elismerik. Mint Thierry Maulnier 1945-ben megjegyezte: „A marxizmus nyújtja legjobb példáját annak, hogy milyen átalakító hatást gyakorol a történelemre maga a történelem megfigyelése.”

3. Azt votik a történész szemére, hogy nem írhatja meg kora történetét, mive maga is benne sodródik ebben a korban. Pedig a történész részvétele kora politikai harcaiban — éppen ellenkezőleg — megkönnyíti számára a kor megértését. — Ez a véleménye a marxizmustól egyébként igen távol álló történésznek, Marrounak is: „Helyes, ha a történész nem csupán könyvmoly, de valóban ember is, aki minden emberi érzelem és tapasztalat befogadására kész, aki élt, mint magánember és mint állampolgár, aki harcolt és szenvedett.” Marrou Szent Ágoston történetét, s abban a mértékben, ahogy egy nap kedve támad-e megírni korunk Algériájának történetét. De biztos, hogy ebben az esetben Marrou polgártárs bátor részvétele az algériai békéért vívott harcban Marrou történész segítségére lenne az algériai nemzeti mozgalom születésének és fejlődésének megértésében. Valami mindig hiányozni fog abból a történészből, akit kielégít, hogy csupán benne él korában és nem éli át korát. Nem voltak-e a XIX. század nagy polgári történészei is harcosok és történészek egyszerre? Az 1830 előtti Guizot — a nagy Guizot — a népképviselői kormányzat eredetének tanulmányozásával egy időben részt vesz a Restauráció elleni harcban is. A harc felvilágosítást nyújt neki a burzsoázia eredetét illetően, a burzsoázia eredetének tanulmányozása pedig megvilágítja előtte a harcot, melyet éppen vív. Nem véletlen az sem, hogy Michelet egy évvel a Nép megírása után hozzákezd a francia forradalom története közléséhez. 1830-ban egy új Franciaországot fedezett fel, a forradalmi napok népi Franciaországát. A nép mint a történelem egyik nagy szereplője jelent meg előtte; ez tette lehetővé, hogy megértse — jobban, mint eddig bárki más — a forradalom alatti népi harcok értelmét. Jean Jaurèsről is így írhatott Albert Mathiez: „A gyűlések és pártok lázas életével összeforrva sokkal inkább képes volt átélni a forradalmárok érzelmeit, gondolatait, mint egy professor vagy szobatudós. Közelebb állt hozzájuk, fél szóból is megértette őket.” — A Népfront idején a CGT szállította a statisztikát Renoir „A Marseillaise” c. filmjéhez, és az 1936-os Népfront-tagok csodálatosan alakították 1792 jakobinusait és hegypártijait. Ezek az észrevételek nemcsak arra érvényesek, hogy az átélt jelen megkönnyíti a történésznek a múlt megértését. Érvényesek ezek a jelen történészeire is, aki — maga is részese a kornak — meg akarja írni annak történetét. Ha részt vesz a munkásosztály harcaiban, — A. Matthiezt idézve — „felszóból is érteni fogja” korát. A marxistáknál nem különül el egymástól a történész és a harcos. Ez — be kell vallani — okozhat időbeosztási, munkaszervezési problémákat, de egyben óriási nyereséget is jelent, a szellem végtelen kitérülését afelé a kor felé, mely sajátja.

*

Toynbee írta egyszer, hogy az ember „csak érzékelni tudó szalmaszál az elfolyó idő örvénylő felszínén”. Valóban ellenállhatatlan áramlás sodor bennünket, de abban a mértékben, a hogy megtudjuk, honnan ered és merre halad ez az áramlás, uralkodni bírunk a benne rejlő erőn, és az emberi jólét szolgálatába állíthatjuk azt. Korunk története — hogy v'isszatérjünk a Marxnak oly kedves mondáshoz — már nem a leláncolt Prometheus története többé, hanem a győztes Prometheusé, ki végérvényesen szétzúzta bilincseit.

*

Jean Fourastié, mint hozzászólásában kifejtette, az elhangzott előadás legnagyobb részével egyetértett. Teljes egészében elfogadta a tudományos műveltségéről, a kísérleti szellemről, a valóság iránti alázatról mondottakat, és alapjában véve helyeselte a jelenkori történetírás lehetőségére adott választ is. Több, gyakorlati megjegyzést kívánt azonban tenni, melyek a tézisek lényegének nem mondanak ellent, de néhány szükségesnek látszó módosítással, adattal járulnak hozzá.

Korunk története valóban lehet és kell is, hogy tudományos kutatás tárgya legyen, de bizonyos óvatossággal kell eljárunk — mondta. Nem csak a Bruhat professzor által említett nehézségekről van szó. Van a kérdésnek egy másik, még komolyabbnak tűnő, bár általában lebecsült, vagy figyelemre se méltatott oldala is: az a tény, hogy egyes események, bármennyire nyilvánosak, mindenki által láthatóak is, nem hatolnak el a kutató tudatáig. Most már tudjuk például, hogy 1856-ban a búza mázsájának ára 40 frank volt 20 centimes órabér mellett, s a 40 frankos mázsánkénti búzaárat megtaláljuk a XVIII. században, nevezetesen 1709-ben is, amikor az órabér kb. 1 sou, míg a mai 40 frankos búzaárhoz kb. 2,50 frankos órabért kell figyelembe venni. Íme, egy tény, mely nem titkos, mely hosszú idő óta megállapítható, s igen nagy jelentőségű, mert a búzaáraktól függ a kenyér ára, tehát a munkás- és parasztömegek vásárlóereje. Ma egy átlagos elsőéves joghallgató is tájékozott e téren, de 1930-ban, 1940-ben, sőt 1950-ben még nem tudták ezt a legképzettebb közgazdászok sem.

Fourastié véleménye szerint az alapvető nehézséget a már fennálló, de a régi szellemi raktárból még hiányzó tények meglátása jelenti a történész számára, s így rendkívül szembeötlő jelenségeknél is eltelik egy bizonyos idő, amíg felfigyelnek rájuk.

*

A hozzászóló második megjegyzése is a jelenkori történet megírásánál felmerülő nehézségekre vonatkozott, arra a tényre, hogy a jelenségek még általában befejezetlenek, mikor a történésznek már el kellene bírálania, vagy legalább is le kellene írnia őket. Teljesen egyetértett azzal, amit e tárgyban J. Bruhat elmondott, de a dolog bizonyos szempontjának feltárása végett kívánt időzni a kérdésnél.

Vannak néhány év alatt befejeződő és vannak igen hosszú életű jelenségek. Ha egy ember történetét fiatal korában akarja megírni valaki, csak ifjúkorának, az eddig eltelt időnek történetét írhatja meg. Történetének nagyobb része még nem ismeretes, és az eddig átéltek csak kevésbé befolyásolják jövőjét; azt számtalan esemény — autóbaleset stb. — módosíthatja. Pedig az ember, hogy úgy mondjuk, „rövid lejáratú” jelenség a történelmi események legnagyobb részéhez képest. Ha olyan jelenségekről van szó, mint például a kereszténység, a szocializmus, a kapitalizmus, természetesen tudatában kell lenni élettartamuknak és annak a ténynek, hogy a múlt itt is csak kevésbé tájékoztat a jövőről. Tisztában kell lenni azzal, hogy a jövőbelátás heterogén eljárás a klasszikus tudományos magatartáshoz viszonyítva. A klasszikus tudományos magatartás, az a valóság megállapítása, a valóság megfigyelése. S mivel a tudós által kísérletileg megfigyelt valóság már szükségszerűen elmúlt, az alapvető tudományos magatartás is csak a múlt, végső esetben a jelen megfigyelése lehet. A jövőndő nem a kísérleti tudományok közvetlen tárgya, hanem a kísérleti tudományokból született, mostanában nagyon divatos módszeré, az előrelátásé. Ez nagyon kellemes, nagyon érdekesítő módja a kutatásnak, de számolni kell azzal, hogy eredménye nem egyenlő a tudományos bizonyossággal.

E pillanatban még az említett három „hosszulejáratú” jelenség sem tekinthető úgy, mint ami már átesett a történelem bírálatain. A kereszténység mögött kétezeréves múlt áll, de még ma sem lehet végérvényes ítéletet mondani róla, és — a hozzászóló véleménye szerint — befejezett dolognak sem lehet tekinteni. Isten halálát már jóegynéhány évtizede jelzik, s az isten nemegyszer meg is halt az elmúlt évszázad folyamán. De újra visszatér — s miért? Azért, mert ez a hidrogéatonatom-dolog valójában nagyon különös história. A felszólaló szerint semmit nem ért belőle az ember, s a felmerülő kérdésekre némán hallgat a fizika, a kémia, a lélektan — csak a vallás válaszol.

Másik ilyen befejezetlen jelenség a kapitalizmus. A kapitalizmus egy bizonyos szempontból halódik — ezzel J. Fourastié teljesen egyetértett. De elég egy gazdasági statisztikai munkát kézbevenni — mondta —, hogy meglássuk, milyen rendkívüli vitalitást mutat a másik oldalon. Franciaországban az egy főre eső termelés emelkedése például ugyanolyan nagyságrendű volt 1890-től 1939-ig mint 1950 és 1961 között, azaz ugyanannyit emelkedett a most elmúlt 11 év alatt, mint a háború előtti 50 évben. Ez ugyan valószínűleg nem a kapitalizmus, hanem a technikai fejlődés érdeme, de mindenesetre figyelemre méltó tény. A kapitalizmus meghal, az biztos, és alighanem jóval előbb, mint

a kereszténység. De — ha lehet így mondani — igen nagy életérő birtokában hal meg. Még nem tudni, hogyan, s még kevésbé, hogy ez mit fog előidézni.

A kommunizmus jelensége most kezdődik; legfeljebb 50—100 éves múltra tekint vissza. A bőség kommunizmusa még nem született meg. Ez lesz a jövő, egy kelvező és nagyon boldog jövő, amit egyelőre nem ismerünk.

A hosszulejáratú jelenségek tehát csak bizonyos óvatossággal ítéltethők meg, számolva azzal, ami az emberiben előre nem látható, s ami éppen az emberi fejlődés legmélyebb adottságaihoz tartozik — fejezte be hozzászólását J. Fourastie.

*

André Barjonet mint közgazdász szól hozzá a vitához. Kifejtette, hogy a mostani korszakra szerintük nem a technikai fejlődés az alapvetően jellemző. A termelőerők tagadhatatlanul nagy benyomást keltő fejlődésének vagyunk tanúi — mondotta —, elég, ha az automatizálást, az elektronikát, a magenergiát, a kozmikus repüléseket említjük — de mégsem ezek a jelentős, néha döntő fontosságú tények alkotják korunk gazdasági analízisének lényegét. Korunkat egyedül az az egyre súlyosabbá váló ellentmondás jellemzi, mely a kapitalista világban a termelőerők gyorsuló fejlődése és az uralkodó termelési viszonyok mind erősebb hátrahúzó hatása között fennáll ugyanakkor, mikor a szocialista világban éppen az új termelési viszonyok képezik a technika és a tudomány rendkívüli fejlődésének alapját.

Megvizsgálva néhány főbb kapitalista állam termelésének az utóbbi évtized alatt elért növekedését, pontosan megállapítható, hogy a termelés említett félézédése valóban fennáll. 1950—55 között az USA nemzeti jövedelmének emelkedése 4,3%-os volt, 1955—60 között azonban már csak a 14. helyen állt évi 2,3%-al. Hasonló a helyzet a többi kapitalista államban is. A kapitalista államok jelenlegi fejlődési üteme kétségteljesen gyorsabb, mint a háború előtt volt, mindamellett jóval a főbb szocialista államok, nevezetesen a Szovjetunió fejlődése alatt marad. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió 1929—1960 közötti termelésének összehasonlítása a legszemléltetőbben mutatja a kétféle fejlődés ütemének eltérését. Meg kell mondanunk, hogy a Szovjetunió — tekintettel 1929-es, igen alacsony kiindulási színvonalára — könnyebben érhetett el magas százalékarányt, mint az Egyesült Államok, ahol végeredményben egy már eredetileg is jelentős termelés továbbfejlesztéséről volt csak szó. De ez mit sem változtat a tényen, hogy a Szovjetunió acéltermelése 1959-től 1960-ig évi 10%-kal emelkedett, s nagyjából elmondható ez a többi termelési ágra is. Egyébként Csehszlovákiában, ahol már a szocializmus előtt is magas volt az ipari színvonal, az ipari termelés a szocialista tervgazdálkodás óta ugyanolyan ütemben fejlődik, mint a Szovjetunióban.

A kapitalista országokban a magántulajdon teljesen kizárja a tervgazdálkodás lehetőségét. Ez nem a marxisták dogmatikus és alaptalan állítása. Tudományosan kimutatható, hogy egészséges gazdasági viszonyok közt a termelési eszközök termelése és a fogyasztási eszközök termelése között egyensúlynak kell fennállnia. De hogyan állhatna fenn ilyen egyensúly, ha a termelési eszközök nincsenek közös tulajdonban? Az a tény tehát, hogy a kapitalista rendszerben lehetetlen a tervgazdálkodás, maga is a pangás, a pazarlás egyik előidézője, míg a szocialista országokban — a Bruhat professzor által említett tévedésektől eltekintve — a tervgazdálkodás a termelés jóval nagyobb fejlődését, tehát az emberek anyagi és erkölcsi igényeinek jóval nagyobb kielégítését teszi lehetővé. Mindez arra enged következtetni, hogy néhány év múlva a világ szocialista rendszere messzemenően a legfontosabb rendszer lesz. És ez is minőségi változás.

Sok szó esik mostanában a neokapitalizmusról és arról a változásról, ami a technikai fejlődés következtében a munkásosztályon belül létrejött. Ez a változás valóban fennáll, de amiért a mai munkás nem hasonlít a száz év előtti munkáshoz (mint ahogy az 1961. évi diák sem hasonlít az 1850-es év diákjához), még nem lehet „új munkásosztály”-ról beszélni. Nyilvánvaló, hogy a mai munkás, főleg egy automatizált gépen dolgozó munkás nem hasonlíthat a régi „mesterlegényhez”, aki lényegében gépen dolgozó, fejlett kézműves volt még. Megváltozott a bérezés módja is. A darabbér, a teljesítménybér sok esetben már régóta felváltotta az időbért, s most éppen ez is változóban van. A „job evaluation”, vagy az a tény, hogy bizonyos P₃ kvalifikációjú munkásokat „havi-béresítettek”, az időbérhez való dialektikus visszatérés jelei. De mindez nem változtat azon, hogy a munkás eladja munkaerőjét, s hogy kénytelen ezt a munkaerőt eladni. Akár elektronikus munkás, akár rézműves, — a kapitalista munkaadó vonatkozásában teljesen azonos a helyzetük. Azok az elméletek tehát, melyek a technika területén mutatkozó valóságos tényekből kiindulva a demonstrációnál kis „elészást” idéznek elő, hogy elhithessék: változás állt be magában a termelés társadalmi vonatkozásaiban —

szükségszerűen hamisak és tisztességtelenek. Hamisak azok az elméletek is, melyek ebből azt akarják levezetni, hogy az osztályöntudat eltűnőben van, s hogy az osztályok együttműködése felé haladunk. — Engels mondta: „A pudding bizonyítéka az, hogy megesszük.” Igen sok tüntetés tanúi vagyunk mostanában, melyek mind a munkásosztály harcosszelleméről, osztályöntudatáról tesznek bizonysgót. Az automatizálás távolról sem szünteti meg az osztályöntudatot, legfeljebb új irányt ad annak. Az a kvalifikált technikus, aki egymaga képes bonyolult, milliárdokat érő gépet irányítani, jobban meg tudja érteni azt is, milyen felháborító az ellentét, ami a termelőeszközök magántulajdona és az egyre inkább társadalmivá váló termelés között fennáll.

Befejezésül — hivatkozva J. Fourastié elhangzott szavaira az új jelenségek észlelésének nehézségéről — André Barjonet maga is új jelenségre hívta fel a figyelmet: a gépésítés megjelenésére a hivatalokban, ami az alkalmazottak fokozatos proletarializálódásához, a tisztviselők és munkások egy szintre kerüléséhez vezet.

*

Ezek után *Ernest Labrousse* szólt hozzá a vitához. Elsőnek a központi kérdéssel foglalkozott: megírhatja-e a történész saját kora történetét? „Nincs választásunk — szögezte le —, ez a történet mindenképpen megíródik és leggyakrabban a történelem ellen íródik meg. Annál inkább a történelem ellen íródik majd, minél jobban tartózkodnak a történészek az ebben való részvételtől.”

A történelem azon melegében való megírása feltétlenül óriási előnyökkel jár. Nem közömbös a marxista felfogású, a dolgok társadalmi hátterét kereső történet szempontjából, ha kutatója egyben a felszínről is közvetlen képet kaphat, ha az események soha vissza nem térő légkörében dolgozhat.

A felmerülő nehézségekről — nevezetesen az írott források elégtelenségéről — már volt szó. De valójában ezek a nehézségek is különbözőek aszerint, hogy a vizsgált tények milyen természetűek és milyen kiterjedésűek. Ha például egy titkos csoport tevékenységéről, egy összeesküvés történetéről van szó, a munka természetüknél fogva titkos iratok feldolgozását teszi szükségessé, és a gyakorlat azt mutatja, hogy idő kell, míg az információk beérnek, míg a diplomáciai titok feltárul. Ilyenkor fennáll az a veszély, hogy közben sok bizonyíték, sok információs elem elvész, melyeket a közvetlen kutatás még felhasználhatott volna. Az az ésszerű, ha a történész mindkét szakaszban közbelép: rögtön az esemény idején, feldolgozva minden forrást az éppen kéznél levő eszközökkel; majd később, más módszerrel, s a legtöbb esetben jóval nagyobb lehetőségek mellett dolgozva fel a forrásokat.

A tömegek, a nagy kollektív események történetének kutatásánál ezzel szemben természetüknél fogva nyilvános, közvetlenül felhasználható iratok kerülnek munkába, ezen felül rendelkezésre áll a társadalomtudományi vizsgálatok teljes anyaga is. A kortársnak tehát igen bő társadalomtörténet megírására van lehetősége, méghozzá a kor légkörének már említett előnyei mellett.

A ma története ezek szerint megírható, de rögtöni, azon melegében való feldolgozásának mégis van egy szembeötlő veszélye: a szenvedélyokozta torzítás a tények leírásánál. A leírásnak hűnek, az előadásnak elfogulatlanak kell lennie, s félt, hogy a napi események nem közelíthetők meg olyan szenvedélytelenül, mint a távolabbi múlt. Egyedüli biztosítékot itt csak a vélemény szabadság, a nézőpontok pluralizmusának tiszteletbentartása nyújthat.

Korunk főkérdése valóban a kapitalizmus és a szocializmus küzdelme. Mint ahogy száz évvel ezelőtt a francia forradalom — a valódi vagy a legendás forradalom — állt a teljes átalakulásban levő Európa nemzetközi életének központjában, úgy áll ma a szovjet forradalom az egyetemes élet középpontjában. Akkoriban csak annak eldöntéséről volt szó, melyik osztályról melyik osztályra, melyik társadalmi csoportról melyik társadalmi csoportra száll majd a hatalom. A kiváltságos társadalom egy bizonyos időponton kívül nem forgott komoly veszélyben, bármennyire félt is a „jakobinus” forradalomtól, vagy a szocialista felforgatótól. A harcban ragyogóan küzdő munkásosztálynak még nem volt esélye a győzelemre. Azóta ez a nap is elérkezett.

Az 1847-es, az 1882-es és az 1929-es, egyre súlyosabb gazdasági válságok után a kapitalizmus most kétségtelenül egy enyhülési szakaszában van. Ez az enyhülés azonban más jellegű, mint az eddigi, és létrejöttében kétségkívül része van bizonyos szükségyszerűségnek. Az 1929-es válság megváltoztatta a gazdasági rendszer doktrínéi áramlásait, a politikai erőviszonyokat, s ott voltak a szocialista gazdasági rendszer összehasonlíthatatlan tapasztalatai, tanulságai is. A szovjet tervgazdálkodás divatba hozta a „terveket”, méghozzá nemzetközi méretekben. Mondhatni, hogy a kapitalista rendszer bizonyos mértékben a szocialista gazdasági rendszeren nevelődött.

A gazdasági élet tehát rendezettebb lett, megnyihült. De az alapvető problémák továbbra is fennállnak. A gazdasági hatalom és minden vele járó társadalmi és politikai befolyás a kiváltságosok egy kis csoportjának kezében maradt. — A gazdasági kiváltságokra vonatkozóan elég egy pillantást vetni a *Le Monde* 1961. december 8-i számában megjelent jóvedelmi statisztikába. „A rangsor 1-től 800-ig terjed” — írja a szerző. Szerencsétlen dolog ilyen statisztikánál szélsőséges és semmitmondó esetekbe ütközni, de akinek már van gyakorlata a társadalmi egyenlőtlenségek történeti forrásainak kezelésében, az tudja, hogy az ehhez hasonló látszólagos eltérések mögött mindig óriási, a rendszerre nézve politikailag és erkölcsileg is súlyosan terhelő, valóságos eltérések rejlenek. Ami pedig a befolyást illeti: a kapitalizmus nem csak a termelés és a kereskedelem eszközeinek tulajdonosa. Birtokában vannak a közvéleményt irányító eszközök, a sajtó, a rádió is. Igaz, hogy a magánrádióval szemben ott az állami rádió, mely nem mindenben ért vele egyet. De kérdés, hogy a kapitalista állam és a magánkapitalizmus nézetei az alapvető politikai kérdésekben is olyan nagyon különböznek-e, és hogy az ilyen eszközök nem járulnak-e hozzá — más, ugyanebből a központból szétáradó kapitalista befolyások mellett — a közvélemény döntő kialakításához.

Ernest Labrousse végül előadta a mai történeti iskolák feladatáról kialakult koncepcióját. Rámutatott, hogy a teljességre igényt tartó történetben a nagy kollektív események történetének és az egyének történetének egyaránt helye van, de mindég a kollektív elem az uralkodó. A történelem kutatása három irányú: gazdasági, társadalmi és lélektani kell legyen. Jelenleg a gazdasági jellegű, nagy kollektív események feldolgozásánál mutatkozik a legjelentősebb haladás, a gazdasági alapot alkotó osztályok és társadalmi csoportok történetének tanulmányozása terén még igen sok a tennivaló. A gazdaságtörténetből eredő társadalomtörténeten kívül itt van még a tömeglélektan társadalomtörténetből eredő története is; ezen a területen a társadalmi csoportok lélektanának vizsgálata mellett egy széles osztály-lélektan kimutatására is folynak kutatások. A kollektív események története tehát végső soron a tömeglélektan, azaz lényegében a társadalmi beállítottság, a társadalmi vélemény rekonstruálásához vezet. Az ilyen történet a maga módján, a társadalmi fejlődésről adott magyarázatában átfogja az egész hatalmas területet, mely az anyagot a szellemmel összeköti. Szébb útitervet nem is kaphatna a fiatal kutató — fejezte be mondanivalóját Ernest Labrousse.

*

Georges Cogniot zárószavában megegyezően leszögezte, hogy a vitaest célja annak tisztázása volt: lehet-e a jelenkori történet tudományos feldolgozás tárgya. — A marxista-leninista történészek nem mellőzik a régi korokat sem, — folytatta —, elég, ha a szovjet történészeknek a rabszolgaságból a feudalizmusba való átmenet korára vonatkozó tanulmányait említjük —, de tévesnek tartják azt a nézetet, hogy a történetírás főfeladata a régmúlt kutatása, s hogy őrizkednie kell a korabeli eseményektől, ha meg akarja őrizni tudományos „tárgyilagosságát” és „pártatlanságát”. A marxizmus-leninizmus alapján álló történészek úgy vélik, hogy a történelmi fejlődést követni kell a maga folyamatosságában és dialektikus láncolatában, a múlt és jelen élő kapcsolatában, azaz a kutatást egész napjainkig kell kiterjeszteni. Ez annál is szükségesebb, mivel a jelenkor történetéből levonható következtetések hasznos fegyvert adnak a munkásosztály és szövetségesei kezébe. Hogy egy ilyen történet megírása lehetséges, az a vita során már beigazolódt.

Lenin a *Statisztika és szociológia* c. művében felhívta a figyelmet arra a veszélyre, ami egyes, kevésbé fontos események elszigeteléséből, a példákban való elmélkedésből származik. Az események együtt, összefüggésükben elvitathatlan bizonyító erővel bírnak, de a konkrét történelmi keretből kiragadva, töredékesen és önkényes kiválgatás után már csak játékszernek, vagy éppen valami rossz ügy igazolására gyártott „kotyvaléknak” tekinthetők. Az ilyen veszély elkerülésére feltétlenül több esélye van a folyamat minden, vagy csaknem minden elemével rendelkező jelenkori történészeknek, mint annak, aki gyakran régmúlt idők töredékes értesüléseire utalva kénytelen a történelmi folyamatot rekonstruálni.

Azt sem vehetik a jelenkor történészeinek szemére, hogy nem tárgyilagossá, mert pártember; hiszen éppen az szabadítja meg őt a konzervativizmus, az osztályérdekek szemellenzójától, hogy a haladó osztály, a munkásosztály pártjához tartozik. Egyébként ugyanazokat a megfontolásokat, melyek alapján a jelenkor történészeinek tárgyilagosságát kétségbe vonják, logikusan más korszakok történetére is ki kell terjeszteni, ami a teljes agnoszticizmushoz vezet. Ha a pártszellem megakadályozza a tisztánlátást

a tőke és a munka jelenkori harcában, miért ne akadályozná meg a történelmi igazság meglátását a XVIII. század fiatal polgárságának a haladó feudalizmus elleni küzdelmében, vagy akár a Gracchusok és ellenfeleik viadalában?

Ezek szerint minden generációnak, sőt minden történésznek elvitathatatlan joga, hogy a történelmi múltat saját elképzelései szerint magyarázza, s a történelem kizárólag „hitvallások tételén” alapul. A történelmi törvények eltűnésével természetesen elvész a történelmi ismeretek tárgyilagossága is.

A társadalomtudományok a történelmi kutatásban c. amerikai beszámoló szerint minden fogalom „eszközjellegű”. A rendszerek és jelenségek megfogalmazása önkényes. A törvényeknek nincsen empirikus tartalmuk, és „tisztá elméletnek” tekintik őket. — Valójában nincsenek is többé általános törvények — írta örömmel M. Marrou a *Revue Historique* egyik számában. II. Butterfield angol történész is hasonló hevésséggel nyilatkozik a tudományos megismerés lehetősége ellen, akár a jelenről, akár a múlttól legyen is szó. Mint mondja, a történelem semmiféle hatalmat nem ad az embereknek.

Micsoda különbség az emelkedő szakaszában levő burzsoázia uralkodó nézeteihez képest! A nagy polgári történészek, Thierry, Mignet, Guizot nem tartották a történelmet sem bizonytalannak, sem feleslegesnek. Pártos magatartásuk fel is háborította a szakirodalom XX. századeleji történészeit; Gustave Lanson elég kereken megállapította Guizotról, hogy „tudományát politikai meggyőződésének rendeli alá”, s mint valami gépezetet, úgy szedte szét Thierry génuszát, melyben a tudományos szenvedély az emelkedő burzsoázia védelmezését szolgálta.

Ami pedig Marxot és Engelst illeti, bennük már annyira eggyé vált a tett és a gondolat embere, mint senki máshoz azelőtt.

Valójában arra a kérdésre, hogy lehet-e a történész egyben a tett embere is, szentelheti-e munkája egy részét saját korának, vagy pedig meneküljön elmúlt idők szemléletébe, az élet már rég megadta a választ.

Azt mondják, várni kell egy jelenség tanulmányozásával, míg az befejeződik és annak rendje és mólja szerint bekerül az emberiség irattárába. Valószínűleg ez volt az oka annak is, hogy a filozófiai osztály programjába csupán az elmúlt évben vettek fel Marx és Engels 1848-i Kommunista Kiáltványát — és hogy egységek még meg is voltak lepve. — Igaz, hogy a Kiáltványban bejelentett kommunista világhorradalom még távol áll a befejezéstől, távol áll attól, hogy levéltári anyaggá váljék, de az élet nyomására ez egyszer meg kellett változtatni az elfogadott elméletet. — Vajon most is százöt évvel ezelő foglalkozni kell az új marxista kiáltvánnyal, a kommunizmus felépítésének a XXII. kongresszus által elfogadott programját a tanulmányi tervbe felveszik?

1961 történészeknek, ha koráról van szó, főleg a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet kérdéseivel kell foglalkoznia. Nem azért szeretnék a kutatót eltéríteni ettől, mert az események áttekinthetetlenek, mert a korszak homályos és zavaros. Túlságosan is világos, amit mond; célszerű tehát hallgatásra itélni azt, aki tolmácsolni akarja.

Cogniot professzor a továbbiakban röviden vázolta Lenin pártjának 1903-as és 1919-es programját, megvalósulásuk ütemét, s gyors, de találó képet festett a szocializmus 1917 óta megtett útjáról, valamint a vilákapitalizmus egyre növekvő válságáról.

Harminc éven át volt a Szovjetunió a szocializmus egyedüli, állandó kapitalista blokádjának és támadás tűzébe álló erődjének — mondotta többek közt. A II. világháború végével a szocializmus kilépett egyetlen ország keretei közül, és egymilliárd ember világrendszerezévé vált. Termelése már olyan ütemű, amilyent a kapitalizmus soha nem ismert, kultúrája fejlettségét pedig még a gaullista népművelési miniszter is kénytelen volt elismerni.

A szocialista államok létrejötte után a jelenkor történetének legjelentősebb eseménye az imperializmus gyarmati rendszerének összeomlása, a volt gyarmati országok már kialakult, vagy éppen kialakulóban levő függetlensége. A kapitalizmus a hanyatlás és a pusztulás időszakába lépett; mint Louis M. Chauffier megállapította: „a lélek már hiányzik belőle”. Történelmi méretekben igen rövidnek mondható az az idő, ami a régi burzsoá uralom, a termelési eszközök magántulajdonán, a profitorra való termelésen alapuló uralom számára még hátra van.

Az emberiség történetének legmozgalmasabb korában élünk, abban a korban, melyben a kommunizmus ügye óriási léptekkel halad előre. A kommunizmus mellett áll a történelmi igazság, az élet igazsága. Ezt a megállapítást a marxisták nem „töredékes és önkényesen kiválogatott” tényekből szűrték le, ez a folyamat átfogó és konkrét tanulmányozásán alapul.

„De nem elégszünk meg a pusztá tanulmányozással. Azzal egyidőben, hogy figyelő tanúi vagyunk a jelennek — mestereink példáját követve, kik elválaszthatat-

lanul egyesítették magukban a tett és a tudomány emberét — képviselői és előmozdítói kívánunk lenni az azt átható mozgalomnak is, mely az emberiség holnapjaihoz, az egyetemes kommunizmushoz vezet” — zárta le a vitát Cogniot professzor.

(Összeállította: *Boros Miklósné*)